

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA

RELACJE MIĘDZY LITERATURĄ A POLITYKĄ W XIX I XX WIEKU

CONVEGNO INTERNAZIONALE

I RAPPORTI TRA LETTERATURA E POLITICA NEI SECOLI XIX E XX

**KSIĄŻKA
ABSTRAKTÓW**

**LIBRO DEGLI
ABSTRACT**

Roma
Accademia Polacca delle Scienze

UNIVERSITÀ
DI FOGGIA

WYDZIAŁ
NAUK
HUMANISTYCZNYCH | KUL

UMCS
MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA

RELACJE MIĘDZY
LITERATURĄ I POLITYKĄ
W XIX I XX WIEKU

CONVEGNO INTERNAZIONALE

I RAPPORTI TRA
LETTERATURA E POLITICA
NEI SECOLI XIX E XX

Roma 2026

Miejsce konferencji / Sede del convegno:

Stacja Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Rzymie
Accademia Polacca delle Scienze a Roma
Vicolo Doria 2, int. 6, 00187 Roma, Italia

Organizatorzy / Organizzatori:

Stacja Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Rzymie /
Accademia Polacca delle Scienze a Roma

Uniwersytet w Foggi / Università di Foggia

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II /
Università Cattolica di Lublino Giovanni Paolo II

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie /
Università Maria Curie-Skłodowska in Lublino

Roma
Accademia Polacca delle Scienze

UNIVERSITÀ
DI FOGGIA

WYDZIAŁ
NAUK
HUMANISTYCZNYCH | KUL

UMCS
MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY

Komitet naukowo-organizacyjny / Comitato scientifico e organizzatore:

Katarzyna Ellert
Dr Małgorzata Maria Fijał
Prof. Paweł Panas
Prof. Daniele Stasi
Prof. Rafał Szczerbakiewicz
Dr Magdalena Wrana

Contatti / Contacts:

accademia@rzym.pan.pl
+39 06 679 21 70

SPIS TREŚCI / INDICE

PROGRAM / PROGRAMMA 22 IV 2026	7
PROGRAM / PROGRAMMA 23 IV 2026	9
Piotr Chlebowski Rzymskie wypadki 1848 w twórczości i biografii Cypriana Norwida	12
Magdalena Sadlik „Zajaśnieje jeszcze świt...” Doświadczenie Wielkiej Wojny w prozie kobiecej	13
Paweł Panas Formowanie się nowoczesnego człowieka jako podmiotu politycznego. O włoskim epizodzie w biografii Michała Kaniowskiego	14
Hanna Ratuszna Kilka spojrzeń Orfeusza - etyka i wolność jednostki w twórczości R.M. Rilkego i Juliusza Zeyera	15
Andrzej Niewiadomski Italia w poezji Czesława Miłosza i Jerzego Zagórskiego. Od geografii kultury do polityki	16
Lidia Kamińska „Białe kwiaty wykwitają z serc żołnierzy”. Między wojenną traumą a doświadczeniem natury w poezji Bronisławy Ostrowskiej	16
Maciej Nowak Śmiech – wódka – sen – łzy. Reakcje na polityczną katastrofę Polski w latach 1939-1944 w świadectwach polskich pisarzy	17
Christian Zehnder Gesty kontra rzeczy. Wymiary „upolitycznienia” w wierszu „W Mediolanie” Czesława Miłosza	18
Tomasz Majewski Sumienie rozszerzone, sumienie sztuczne. Stefana Kisielewskiego i Andrzeja Kijowskiego studia z patogenezy świata „Pereeli”	19
Magdalena Woźniewska-Działak Romantyczna poezja narodowa Mickiewicza jako inspiracja dla ideologii politycznych. Wokół książek Feliksa Konecznego <i>Życie i zasługi Adama Mickiewicza</i> (1898) i <i>Polskie Logos i Ethos</i> (1921) oraz ich recepcji	20
Mateusz Binek Ontologiczny wymiar związku literatury i polityki	21
Marek Hetmański Inkontrologia jako filozofia kultury Andrzeja Nowickiego	22
Karol Józwiak Pasolini – Guareschi: wściekłość, wschód, widma przeszłości	23

Rafał Szczerbakiewicz	
Konteksty Wenecja/Warszawa. „Corte Polacca” Sebastiano Giorgiego	24
Andrea De Carlo	
Il romanzo politico del secondo Ottocento polacco: il caso di Józef Ignacy Kraszewski	24
Luca Polese Remaggi	
La circolazione di scritture polacche in Europa occidentale durante la prima guerra fredda (1947-1953)	25
Alessandro Ajres	
L'eredità del pensiero “politico” di Witkacy secondo Czesław Miłosz	27
Andrea Scardicchio	
Letteratura e politica nella parabola artistica di Guido da Verona (1881-1939)	27
Małgorzata Ślarzyńska	
Cristina Campo: il rito tradizionale come forma di resistenza spirituale e politica	28
Gennaro Barbuto	
De Sanctis e l'identità italiana	28
Maurizio Griffo	
Colette, un ritratto della III Repubblica	29
Fabio Di Giannatale	
Fogazzaro all'Indice	29
Luigi Mastrangelo	
La letteratura come “continuazione della politica con altri mezzi”: l'esperienza paradigmatica di Ignazio Silone	30
Luigi Bruno	
Rapporti tra letteratura e politica in Matilde Serao, Benedetto Croce, Gustaw Herling e Ignazio Silone	31
Maria Sofia Corciulo	
Prigioni borboniche, unità d'Italia e memorie dei patrioti meridionali	32
Flavio Silvestrini	
D'Annunzio tra interventismo e antiparlamentarismo: dalla Libia a Fiume	32
Federica Falchi	
Matilde Serao e la critica della guerra nel suo ultimo romanzo <i>Mors tua</i>	33
Gaetano Pecora	
Le fonti dello scetticismo di Giuseppe Rensi	33
Luigi Marinelli	
Szyborska e la storia	34
Wojciech Kudyba	
La leggenda del II Corpo d'Armata Polacco nell'opera di Józef Łobodowski	34

Mikhail Velizhev	
“E dir la verità ai re con placido sorriso”: Nikolaj Karamzin e la parresia dei letterati nella Russia imperiale	35
Slavko Burzanović, Olivera Popović	
Il Montenegro nel libro odeoporico e nella politica estera di Antonino di San Giuliano	36
Renata Gravina	
Cultura come Resistenza. Bobbio, Garin e Pasolini: tre paradigmi intellettuali di fronte alla crisi della modernità	37
Tiziana Provvidera	
La circolazione di scritture polacche in Europa occidentale durante la prima guerra fredda (1947-1953)	37
Dario Caroniti	
Todo modo di Leonardo Sciascia e Lettere corsare di Pierpaolo Pasolini. Per una critica del sistema di potere in Italia	38
Daniele Stasi	
“Senza ombre la vittoria non dà luce”. I Diari di Pietro Nenni	39
Danilo Breschi	
Quando la letteratura anticipa le scienze politiche e sociali: Huxley, Orwell e Camus di fronte ai totalitarismi	39
Federico Trocini	
Fascismi di carta. Lo spettro di Hitler e Mussolini nella letteratura fantapolitica italiana e internazionale	40
Agnieszka Karczewska	
Budowanie tożsamości w polsko-żydowskiej literaturze dziecięcej. „Biblioteka Palestyńska dla Dzieci” (1935–1939)	40

09:00 - 09:15 **Rejestracja uczestników / Registrazione dei congressisti**

09:15 - 09:45 **Otwarcie konferencji / Apertura del convegno**

Stacja Naukowa PAN w Rzymie / Accademia Polacca delle Scienze a Roma

Uniwersytet w Foggi / Univeristà degli Studi di Foggia

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

09:45 - 11:15 **SESJA I / SESSIONE I**

Prowadzący/Moderatore: Rafał Szczerbakiewicz

09:45 - 10:00 **Piotr Chlebowski** (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Rzymskie wypadki 1848 w twórczości i biografii Cypriana Norwida

10:00 - 10:15 **Magdalena Sadlik** (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

„Zajaśnieje jeszcze świt...” Doświadczenie Wielkiej Wojny w prozie kobiecej

10:15 - 10:30 **Paweł Panas** (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Formowanie się nowoczesnego człowieka jako podmiotu politycznego.

O włoskim epizodzie w biografii Michała Kaniowskiego

10:30 - 10:45 **Hanna Ratuszna** (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Kilka spojrzeń Orfeusza - etyka i wolność jednostki w twórczości

R.M. Rilkego i Juliusza Zeyera

10:45 - 11:00 **Andrzej Niewiadomski** (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Italia w poezji Czesława Miłosza i Jerzego Zagórskiego.

Od geografii kultury do polityki

11:00 - 11:15 **Dyskusja / Discussione**

11:15 - 11:45 **Przerwa kawowa / Pausa caffè**

11:45 - 13:15 **SESJA II / SESSIONE II**

Prowadzący/Moderatore: Daniele Stasi

11:45 - 12:00 **Lidia Kamińska** (Uniwersytet Jagielloński)

„Błede kwiaty wykwitają z serc żołnierzy”. Między wojenną traumą

a doświadczeniem natury w poezji Bronisławy Ostrowskiej

12:00 - 12:15 **Maciej Nowak** (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Śmiech – wódka – sen – łzy. Reakcje na polityczną katastrofę Polski

w latach 1939-1944 w świadectwach polskich pisarzy

-
- 12:15 - 12:30** **Christian Zehnder** (Otto-Friedrich-Universität Bamberg)
Gesty kontra rzeczy. Wymiary „upolitycznienia” w wierszu „W Mediolanie” Czesława Miłosza
- 12:30 - 12:45** **Tomasz Majewski** (Uniwersytet Jagielloński)
Sumienie rozszerzone, sumienie sztuczne. Stefana Kisielewskiego i Andrzeja Kijowskiego studia z patogenezy świata „Pereeli”
- 12:45 - 13:00** **Magdalena Woźniewska-Działak** (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)
*Romantyczna poezja narodowa Mickiewicza jako inspiracja dla ideologii politycznych. Wokół książek Feliksa Koniecznego *Życie i zasługi Adama Mickiewicza* (1898) i *Polskie Logos i Ethos* (1921) oraz ich recepcji*
- 13:00 - 13:15** **Dyskusja / Discussione**
- 13:15 - 14:15** **Lunch**
- 14:15 - 15:45** **SESJA III / SESSIONE III**

Prowadzący/Moderatore: Paweł Panas
- 14:15 - 14:30** **Mateusz Binek** (Uniwersytet Rzeszowski)
Ontologiczny wymiar związku literatury i polityki
- 14:30 - 14:45** **Marek Hetmański** (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Inkontrologia jako filozofia kultury Andrzeja Nowickiego
- 14:45 - 15:00** **Bożena Kotuła** (Univerzita Komenského v Bratislave)
Literatura i kultura włoska w polskich programach nauczania w XX wieku
- 15:00 - 15:15** **Karol Józwiak** (Uniwersytet Wrocławski)
Pasolini – Guareschi: wściekłość, wschód, widma przeszłości
- 15:15 - 15:30** **Rafał Szczerbakiewicz** (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Konteksty Wenecja/Warszawa. „Corte Polacca” Sebastiano Giorgiego
- 15:30 - 15:45** **Dyskusja / Discussione**

-
- 15:45 - 17:15** **SESJA IV / SESSIONE IV** _____
Prowadzący/Moderatore: Małgorzata Fijał
- 15:45 - 16:00** **Andrea De Carlo** (Università degli Studi di Napoli "L'Orientale")
*Il romanzo politico del secondo Ottocento polacco:
il caso di Józef Ignacy Kraszewski*
- 16:00 - 16:15** **Luca Polese Remaggi** (Università degli Studi di Salerno)
*La circolazione di scritture polacche in Europa occidentale durante
la prima guerra fredda (1947-1953)*
- 16:15 - 16:30** **Alessandro Ajres** (Università degli Studi di Bari "Aldo Moro")
L'eredità del pensiero "politico" di Witkacy secondo Czesław Miłosz
- 16:30 - 16:45** **Andrea Scardicchio** (Università degli Studi del Salento)
*Letteratura e politica nella parabola artistica di Guido da Verona
(1881-1939)*
- 16:45 - 17:00** **Małgorzata Ślarzyńska** (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)
*Cristina Campo: il rito tradizionale come forma di resistenza spirituale
e politica*
- 17:00 - 17:15** **Dyskusja / Discussione**

-
- 09:00 - 10:30** **SESJA V / SESSIONE V** _____
Prowadzący/Moderatore: Francesca Russo
- 09:00 - 09:15** **Gennaro Barbuto** (Università degli Studi di Napoli "Federico II")
De Sanctis e l'identità italiana
- 09:15 - 09:30** **Maurizio Griffò** (Università degli Studi di Napoli "Federico II")
Colette, un ritratto della III Repubblica
- 09:30 - 09:45** **Fabio Di Giannatale** (Università degli Studi di Teramo)
Fogazzaro all'Indice
- 09:45 - 10:00** **Luigi Mastrangelo** (Università degli Studi di Teramo)
*La letteratura come "continuazione della politica con altri mezzi":
l'esperienza paradigmatica di Ignazio Silone*
- 10:00 - 10:15** **Luigi Bruno** (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)
*Rapporti tra letteratura e politica in Matilde Serao, Benedetto Croce,
Gustaw Herling e Ignazio Silone*
- 10:15 - 10:30** **Dyskusja / Discussione**

-
- 10:30 - 11:00** Przerwa kawowa / Pausa caffè
- 11:00 - 12:30** **SESJA VI / SESSIONE VI**

Prowadzący/Moderatore: Marta Herling
- 11:00 - 11:15** **Maria Sofia Corciulo** (Università degli Studi di Roma "La Sapienza")
Prigioni borboniche, unità d'Italia e memorie dei patrioti meridionali
- 11:15 - 11:30** **Flavio Silvestrini** (Università degli Studi Roma Tre)
D'Annunzio tra interventismo e antiparlamentarismo: dalla Libia a Fiume
- 11:30 - 11:45** **Federica Falchi** (Università degli Studi di Cagliari)
Matilde Serao e la critica della guerra nel suo ultimo romanzo "Mors tua"
- 11:45 - 12:00** **Gaetano Pecora** (Università degli Studi del Sannio-Luiss "Guido Carli")
Le fonti dello scetticismo di Giuseppe Rensi
- 12:00 - 12:15** **Dyskusja / Discussione**
- 12:15 - 13:15** **Lunch**
- 13:15 - 14:45** **SESJA VII / SESSIONE VII**

Prowadzący/Moderatore: Paolo Morawski
- 13:15 - 13:30** **Luigi Marinelli** (Università degli Studi di Roma "La Sapienza")
Szyborska e la storia
- 13:30 - 13:45** **Wojciech Kudyba** (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)
La leggenda del II Corpo d'Armata Polacco nell'opera di Józef Łobodowski
- 13:45 - 14:00** **Mikhail Velizhev** (Università degli Studi di Salerno)
"E dir la verità ai re con placido sorriso": Nikolaj Karamzin e la parresia dei letterati nella Russia imperiale
- 14:00 - 14:15** **Slavko Burzanović, Olivera Popović** (Univerzitet Crne Gore)
Il Montenegro nel libro odeoporico e nella politica estera di Antonino di San Giuliano
- 14:15 - 14:30** **Renata Gravina** (Università degli Studi di Roma "La Sapienza")
Custine, la russofobia e la questione polacca: immaginario letterario e pratica politica (1839-1863)
- 14:30 - 14:45** **Dyskusja / Discussione**

-
- 14:45 - 16:30** **SESJA VIII / SESSIONE VIII** _____
Prowadzący/Moderatore: Alberto Basciani
- 14:45 - 15:00** **Tiziana Provvidera** (University College London)
Cultura come Resistenza. Bobbio, Garin e Pasolini: tre paradigmi intellettuali di fronte alla crisi della modernità
- 15:00 - 15:15** **Dario Caroniti** (Università degli Studi di Messina)
Todo modo di Leonardo Sciascia e Lettere corsare di Pierpaolo Pasolini. Per una critica del sistema di potere in Italia
- 15:15 - 15:30** **Daniele Stasi** (Università degli Studi di Foggia)
“Senza ombre la vittoria non dà luce”. I Diari di Pietro Nenni
- 15:30 - 15:45** **Danilo Breschi** (Università degli Studi Internazionali di Roma)
Quando la letteratura anticipa le scienze politiche e sociali: Huxley, Orwell e Camus di fronte ai totalitarismi
- 15:45 - 16:00** **Federico Trocini** (Università degli Studi di Bergamo)
Fascismi di carta. Lo spettro di Hitler e Mussolini nella letteratura fantapolitica italiana e internazionale
- 16:00 - 16:15** **Dyskusja / Discussione**
- 16:15 - 16:30** **Zamknięcie konferencji / Chiusura del convegno**

Możliwość publikacji materiałów pokonferencyjnych w czasopiśmie naukowym „Storia e politica”: editorialescientifica.it/storia-e-politica/

Possibilità di pubblicazione dei materiali post-convegno sulla rivista scientifica “Storia e politica”: editorialescientifica.it/storia-e-politica/

RZYMSKIE WYPADKI 1848 W TWÓRCZOŚCI I BIOGRAFII CYPRIANA NORWIDA

Piotr Chlebowski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

Referat dotyczy bezpośredniego udziału Cypriana Norwida w przebiegu rewolucyjnych wydarzeń w Rzymie w 1848 r. Zarówno tych związanych z wiosenną rewoltą 1848, jak i przede wszystkim dramatycznych i krwawych wypadków z jesieni tegoż roku, które skutkowały ucieczką papieża Piusa IX z Wiecznego Miasta do Gaety, a w dalszej konsekwencji ogłoszenia w lutym 1849 r. Republiki Rzymskiej, niepewności statusu Państwa Kościelnego, oraz wojskowej interwencji Francji oraz Austrii na Półwyspie Apenińskim. Twórca *Promethidiona* jako naoczny świadek tych wypadków – zwłaszcza politycznego dramatu z listopada 1848 r. – określając swoją polityczną i zarazem religijną postawę jako konserwatywną, bliską stanowisku papieża Piusa IX, utrwalił zdarzeniowy opis oraz jego aksjologiczną wykładnię w szeregu tekstów literackich i publicystycznych, jak *Zarysy z Rzymu*, dramatycznych jak *Zwolon. Monologia*, wierszy: *Wigilia (Legenda dla przyjaciół)*, *[Od Anioła do Szatana]*, *Jeszcze-słowo*, *Epos-nasza. 1848*, a także w korespondencji (w listach do Józefa Bohdana Zaleskiego, gen. Józefa Skrzyneckiego czy do Marii Trębickiej) oraz dziełach plastycznych (np. w cyklu *Awantury arabskie*). Rewolucyjne wydarzenia w Rzymie stały się w przypadku Norwida najważniejszym i zasadniczym elementem jego definitywnego zerwania z romantyczną estetyką. Transgresyjny punkt zwrotny miał tu swoją zasadniczą motywację faktograficzno-historyczną ujętą w porządku bezpośredniego doświadczenia biograficznego.

„ZAJAŚNIEJE JESZCZE ŚWIT...” DOŚWIADCZENIE WIELKIEJ WOJNY W PROZIE KOBIECEJ

Magdalena Sadlik

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Przedmiotem mojej analizy będą zapomniane a wyrastające z doświadczenia Wielkiej Wojny teksty pisarek przełomu XIX i XX wieku, walczących w emancypacyjnych szeregach, których twórczość wpisywała się w literaturę popularną. Spośród liczного grona autorek wybrałam trzy: Annę Limprechtównę (autorkę cenionego tekstu o włoskim futuryzmie), Marion [Cecylię Glucksman] i Alicję Szamotę [Natalię Greniewską] uwzględniające w swych tekstach literackich i publicystycznych wątki włoskie (Limprechtówna i Marion-tłumaczka języka włoskiego m.in. G. d'Annunzio, przesyłały, choć dość okazjonalnie, korespondencje z Włoch np. Rzym podczas wojny Marion). Wojenne doświadczenie ukażą przez pryzmat kilku tekstów: powieści (Czerwony Śnieg), dwóch nowel (Mumia A. Limprechtówny, Pani Ambasadorowa Marion). Akcja opowiadań toczy się w Italii, jako miejsce akcji pojawi się też w jednej ze scen Czerwonego Śniegu. Powieść Szamoty, przyszłej posłanki z listy BBWR, wpisuje się w krąg literatury apoteozującej legiony Piłsudskiego, kształtującej patriotyczny mit. Nieprzypadkowo na liście lektur głównej bohaterki powieści poczesne miejsce zajmował będzie Wyspiański, patron legionowej poezji, w dwudziestoleciu międzywojennym częstokroć eksploatowany na propagandowy użytek przez obóz Marszałka. Zwłaszcza w powieści Szamoty, której pierwsze sceny powieści rozgrywają się na Syberii, wśród polskich zesłańców politycznych, uczestników rewolucji 1905 roku, została mocno zaakcentowana ciągłość niepodległościowej tradycji. Mityzacja, w duchu romantycznym, wydarzeń I wojny zaistnieje zarówno w Czerwonym Śniegu jak i Mumii.

FORMOWANIE SIĘ NOWOCZESNEGO CZŁOWIEKA JAKO PODMIOTU POLITYCZNEGO. O WŁOSKIM EPIZODZIE W BIOGRAFII MICHAŁA KANIOWSKIEGO

Paweł Panas

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Płomienie (1908) Stanisława Brzozowskiego to jedna z najważniejszych polskich powieści, tekst formacyjny dla wielu pokoleń i środowisk, nieustanna inspiracja dla krytycznego namysłu nad miejscem i rolą jednostki w opresyjnym społeczeństwie, To utwór o powołaniu i przekleństwie jednostki, która bierze na siebie ciężar odpowiedzialności za wspólnotę nawet za cenę własnego życia. Powieść Brzozowskiego jest także, a może nawet przede wszystkim, obrazem określonej formacji historycznej, z której wyłonił się w pełni ukształtowany nowoczesny podmiot polityczny. *Płomienie* można więc czytać jako głęboko przemyślaną wiwisekcję owej ewolucji, której kolejne etapy pokrywają się z losami Michała Kaniowskiego, głównego bohatera powieści. W referacie przyjrzę się jednemu z kluczowych fragmentów biografii rewolucjonisty – epizodowi włoskiemu. O wyjątkowości tego fragmentu powieści Brzozowskiego świadczy jego szczególna rola w kompozycji całości, a także odmienne ukształtowanie narracyjne: oniryczne, oscylujące pomiędzy snem i jawą. Dotychczasowi interpretatorzy utworu Brzozowskiego nie poświęcali zbyt wiele uwagi włoskiemu epizodowi. Swoimi analizami pokażę, że ma on jednak kluczowe znaczenie dla zrozumienia zmian zachodzących w Kaniowskim, który z Włoch wraca jako człowiek w pełni świadomy zarówno w wymiarze ideologicznym jak i społecznym, gotowy do największych poświęceń a jednocześnie zmagający się z duchowym kryzysem wynikającym z tragicznego wymiaru życia rewolucjonistów i spiskowców.

KILKA SPOJRZEŃ ORFEUSZA - ETYKA I WOLNOŚĆ JEDNOSTKI W TWÓRCZOŚCI R.M. RILKEGO I JULIUSZA ZEYERA

Hanna Ratuszna

Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu

Referat prezentuje problematykę wzajemnych relacji sztuki (gestu artysty - kreatora i demaskatora, jego wyborów artystycznych, które opisują m.in. metafora więzienia i zdobywania wolności, transgresji, figura metalepsis) i polityki (m.in. sposoby rozumienia wolności jednostki w perspektywie społecznej, historycznej, ekonomicznej, filozoficznej, teleologicznej i moralnej, metanarracje). Postać Orfeusza - artysty i polityka, poszukującego życiowej wiedzy (prawdy), funkcjonującego indywidualnie i w tłumie, zostaje skonfrontowana z problematyką artystyczną w okresie rodzącej się dwudziestowieczności. Rainer Maria Rilke prezentuje w twórczości portret Orfeusza, który staje się prefiguracją nowoczesnego artysty, człowieka „opuszczonego z ręki bogów” (por. m.in. koncepcje Maurice’a Blanchota), wykorzenionego (orphanos) kształtującego w świecie „rzeczy i obrazów” własną tożsamość (por. m.in. koncepcje Arthura Lovejoya). Zwątpienie, niepewność, przekroczenie zaburzają jego wizję świata, fundują jednak obraz paradygmatyczności doświadczenia (źródła dwudziestowieczności). Dyskurs estetyczny, który prowadzi Orfeusz Juliusza Zeyera w cieniu refleksji politycznej i społecznej pozwala widzieć w nim protoplastę i orędownika nowoczesnej kultury (afektywnej, dynamicznej). To w niej tętni także „ciemna krew” (Herbert) Natury (m.in. traumy, nietożsamości). Kwestie te znalazły ciekawą realizację/dopełnienie w twórczości cenionego w Europie włoskiego artysty - Gabriela D'Annunzio, co pozwala zastanowić się (postawić pytania i poszukać odpowiedzi) nad kwestiami kulturowych konwergencji, w szczególności wpływów literatury i polityki otwierającej się na nowoczesność Europy.

ITALIA W POEZJI CZESŁAWA MIŁOSZA I JERZEGO ZAGÓRSKIEGO. OD GEOGRAFII KULTURY DO POLITYKI

Andrzej Niewiadomski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Kilka wierszy Czesława Miłosza i Jerzego Zagórskiego powstałych bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu stanowi ciekawy materiał obrazujący ewolucję sposobu myślenia o kulturze i poezji obu żagarystów. W planie katastroficznego światopoglądu współczesne im Włochy jawią się w sposób typowy: jako przestrzeń poszukiwania łacińskiej tożsamości kulturowej i azyl tradycji. Jednakże spod obrazów konstytuujących ową tożsamość przebija, czy to w postaci dyskretnych napomnień, czy też wprost wyrażanych deklaracji, dyskurs polityczny będący komentarzem do współczesnych wypadków historycznych. Co ciekawe, dyskurs ten na ogół dynamizuje myślenie niemal wyłącznie o polskich zagadnieniach społecznych i dramatycznych wyborach wynikających z uwikłania w konteksty politycznego tragizmu, stawiając Italię jedynie w roli inspiracji i pozostawiając ją na uboczu kluczowych wydarzeń XX wieku.

„BLADE KWIATY WYKWITAJĄ Z SERC ŻOŁNIERZY”. MIĘDZY WOJENNĄ TRAUMĄ A DOŚWIADCZENIEM NATURY W POEZJI BRONISŁAWY OSTROWSKIEJ

Lidia Kamińska

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Doświadczenie pierwszej wojny światowej to jeden z ważniejszych motywów poezji Bronisławy Ostrowskiej. W wierszach z powstałego w 1918 r. tomu *Pierścień życia* (m.in. *Styczniowej nocy 1913 r.*, *Wiośnie 1915*, *Pocisku*, *Mogile*, *Strofach*, *Suplikacjach*) poetka przedstawia wojenną traumę z osobistej, kobiecej perspektywy. Wiersze nie są wyłącznie zapisem bitew, wojna jest oglądana niejako z zewnątrz, wdziera się w pozornie oddaloną codzienność: zostawia ślady dźwiękowe (dobiegający z oddali huk wystrzałów) i ukryte wśród drzew mogiły. W poezji Ostrowskiej szczególne miejsce zajmuje natura, która wchodzi także w relacje z grobami i trupami poległych żołnierzy, ale w której jednocześnie podmiot liryczny szuka ukojenia poprzez m.in. odniesienia do mitu eleuzyjskiego. Przyroda niejako odpolitycznia wojnę, wpisując ją w cykl śmierci i odrodzenia. Celem niniejszego referatu będzie analiza relacji pomiędzy wojną a naturą w poezji Ostrowskiej z wykorzystaniem odniesień m.in. do koncepcji nie-miejsca pamięci R. Sendyki (miejsca, które poprzez obecność martwych ciał mogą wywoływać u odwiedzających afekty, ale które jednocześnie często są wchłonięte przez przyrodę), studiów nad martwym ciałem E. Domańskiej (*Nekros*) czy koncepcji A. Ubertowskiej dotyczących ingerencji czynników nie-ludzkich w doświadczenie traumy.

ŚMIECH – WÓDKA – SEN – ŁZY. REAKCJE NA POLITYCZNĄ KATASTROFĘ POLSKI W LATACH 1939-1944 W ŚWIADECTWACH POLSKICH PISARZY

Maciej Nowak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Referat dotyczy reakcji polskich pisarzy na los Rzeczypospolitej w latach drugiej wojny światowej. Reakcje te przyjęły postać czterech symbolicznych obrazów prozą: historycznego śmiechu (Jana Lechonia) w listopadzie 1939 roku w Paryżu, rytualnego picia wódki (przez uciekinierów z upadającej Francji, którzy uchodzą na statku do Anglii ze „skarbem wawelskim”) w czerwcu 1940, sowieckiego pociągu sunącego przez Wenecję, o którym śni przerażona Maria Dąbrowska w lipcu 1943, niepowstrzymanych łez Andrzeja Bobkowskiego w dniu wyzwolenia Paryża w sierpniu 1944. Wszystkie sceny pochodzą ze świadectw o charakterze autobiograficznym: dwóch książek wspomnieniowych Marii Kuncewiczowej (*Klucze* – wyd. 1: 1943, *Natura* – wyd. 1: 1975), która opowiada o Janie Lechoni, wydanego z rękopisu *Dziennika wypadków* (T. 1: 1939-1945) Karola Estreichera (jr), *Dzienników 1914-1965* (wersja w 13 tomach bez opracowania edytorskiego) Marii Dąbrowskiej oraz pozostającego do tej pory w rękopisie *Dziennika okupacyjnego* (1939-1946) Andrzeja Bobkowskiego. Wszyscy ci autorzy byli blisko polityki i polityków, a jeśli nie wprost polityki, jak Dąbrowska czy Kuncewiczowa, to należeli do establishmentu, do elity intelektualnej kraju o łatwym dostępie do ludzi władzy. Byli dobrze poinformowani, dlatego ich świadectwa posiadają zarówno wartość historyczną, jak i literacką. Relacja M. Kuncewiczowej o wybuchu Jana Lechonia („śmiej jak u wariata”) podczas benefisu w paryskiej Comédie Française, przekazuje romantyczny z ducha gest bliskiej szaleństwa desperacji z powodu katastrofy polskiej państwowości. Relacja o ucieczce z portu w Bordeaux Karola Esteichera i jego towarzyszy (Antoniego Słonimskiego, Mieczysława Grydzewskiego i kapitana statku), którzy uwożą ze sobą skarb wawelski (arrasy, „szcherbiec”) na zwykłym węglowcu to scena opowiadająca o ratownikach polskiej kultury, krzepiących się alkoholem w sytuacji śmiertelnego zagrożenia, co interpretuję jako wybór pewnego narodowego rytuału, emocjonalnie i moralnie chroniącego przed rozpaczą. Zapis snu o sowieckim pociągu sunącym po kanałach Wenecji, symbolizującej Zachód, związku Polski z Italią (Canaletto – malarz Warszawy właśnie rujnowanej przez Niemców, twórczość Cypriana Norwida, Stanisława Wyspiańskiego, Jacka Malczewskiego), w dzienniku Dąbrowskiej przekazuje intuicję pisarki dotyczącą głębi zerwania, jaka grozi Polsce w wyniku wygranej Stalina i „zmowy nieobecnych” (formuła Marii Kuncewiczowej). „I strasznie mnie to przeraziło, że jadę do Wenecji sowieckim pociągiem”, zapisała autorka Nocy i dni. Dąbrowska-bohaterka snu zostaje niejako porwana przez nurt dziejów powszechnych, który pod figurą sowieckiego pociągu wdziera się w kanały i uliczki jednego z najpiękniejszych miast Europy i je poniekąd profanuje. To sen o podboju, przeczuwający zerwanie naszego związku z cywilizacją

europijską i ekspansję sowieckiego komunizmu. Rękopiśmienny zapis Bobkowskiego z 25 sierpnia 1944 roku (łzy ulgi, ale i złości oraz irytacji z postawy Francuzów) omawiam łącznie z wersją książkową relacji o wyzwoleniu Paryża ze *Szkiców piórkiem* (łzy oznaczają tu niezrozumienie losu Polaka i Polski, jego wyobcowanie, brak możliwości porozumienia z wiwatującym tłumem), aby uchwycić ewolucję przedstawienia tego zdarzenia (Bobkowski roniący łzy w wyzwolonym Paryżu) jako zmianę nie tylko tożsamości podmiotu (z uchodźcy w emigranta politycznego), ale także geokulturową (wiara w Zachód a dojmujące rozczarowanie jego postawą po 1945 roku i ucieczka do Gwatemali, na „tyły cywilizacji”). Łączy wszystkie te obraz-świadczenia głębokie przejęcie się polityczną katastrofą Rzeczypospolitej, którego fundamentem jest postawa afirmacji polskiego losu, rozumiana jako gest znaczący aksjologicznie. A więc nie postawa obojętności, czy nawet złośliwej satysfakcji, ale bolesnej solidarności, połączona z głęboką nieufnością wobec Historii i wspierającej ją siłą.

GESTY KONTRA RZECZY. WYMIARY „UPOLITYCZNIENIA” W WIERSZU „W MEDIOLANIE” CZESŁAWA MIŁOSZA

Christian Zehnder

Otto-Friedrich-Universität Bamberg

Wiersz *W Mediolanie* (1955) Czesława Miłosza, nie z najbardziej słynnych jego utworów, jest co jakiś czas przywoływany w badaniach nad twórczością poety. Warto wspomnieć Jana Błońskiego, który na jego podstawie ilustruje „sublimację” „pożądliwości ego” (Miłosz jak świat, 1998). Niedawne prace poruszają poszczególne aspekty włoskie czy północne i południowe wiersza (zob. T. Wójcik, *Italia Czesława Miłosza (zapisy poetyckie)*, 2009; J. Olejniczak, *Miłosz. Północ – Południe (intuicje i fragmenty)*, 2022). Wreszcie, szereg studiów poświęcony jest jego kontekstowi intelektualnemu; chodzi o demokratyczną, antykomunistyczną lewicę powojenną, do której należeli tacy pisarze jak Nicola Chiaromonte, Dwight Macdonald, Mary McCarthy, a także Hannah Arendt i Albert Camus oraz czasopisma takie jak *Partisan Review*, *politics* i *Tempo presente* (zob. A. Franaszek, *Czesław Miłosz. Biografia*, 2011; O. Glondys, *Kongres Wolności Kultury i wolność Czesława Miłosza. Refleksja o zaangażowaniu i drodze do prawdy w dobie zimnej wojny*, 2011; S. Quondomatteo, *Inny XX wiek Czesława Miłosza i Nicoli Chiaromontego. Historia kosmopolitycznej formacji intelektualnej*, 2025). W moim referacie chciałbym odczytać *W Mediolanie* nie tyle jako ilustrację międzynarodowych „dialogów wolności” (T. Burek) Miłosza, ile podjąć otwartą lekturę. Podmiot liryczny odpowiada na zarzut nieokreślonego rozmówcy („on”), że jest „zanadto upolityczniony”, wyjaśniając w pierwszej części, dlaczego pomimo mocnego pociągu do obfitości życia „zabrania” sobie zostać „poetą pięciu zmysłów”. W drugiej części opisuje wizytę w fabryce Olivetti. Podmiot liryczny

skupia się na tym, jak gesty robotników zamieniają się w „rzeczy”, czyli – mówiąc językiem marksistowskim – są poddawane reifikacji. Jednocześnie wyrzeka się konkretnym postulatami sprawiedliwości, deklarując: „Nie jestem socjaldemokratą”. Zamiast tego odnosi się do ruchu „palców” i „oczu”, które dopiero tworzą „królewską ludzką wysokość”. W referacie będę analizować ów język gestów i mimikę, jakie przeciwstawiają się rzeczom, a zarazem socjaldemokratycznej opcji. W końcu spróbuję odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób wiersz *W Mediolanie* tak naprawdę pojmuje koncept „upolitycznienia”.

SUMIENIE ROZSZERZONE, SUMIENIE SZTUCZNE. STEFANA KISIELEWSKIEGO I ANDRZEJA KIJOWSKIEGO STUDIA Z PATOGENEZY ŚWIATA „PEREELI”

Tomasz Majewski

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Celem mojego wystąpienia będzie przyjrzenie się w jakim sposób opublikowany nie na czasie (z racji stalinizacji i realizmu socjalistycznego) tom krytyczno-polemiczny Stefana Kisielewskiego *Polityka i sztuka* (1949) odślaniał procesy społeczne i prądy ideowe powojennej Polski - pozostające w napięciu z uświadomionymi już przymusami inżynierii społecznej i sprzężonej z nią „kultury fasadowej”. Kisielewski pozostaje ciekawym świadkiem epoki i diagnostą, który literaturę i muzykę tamtego okresu analizuje w szerszym kontekście społecznym, ujawniając ambiwalencje i pęknięcia w pancerzu ideologicznym szermierzy nowego ustroju. Drugim bohaterem mojego wystąpienia będzie Andrzej Kijowski i jego teksty z początku lat 80. XX wieku zgromadzone przede wszystkim w tomie *Rachunek naszych słabości* (obejmującej m.in. słynny tekst *Ethos społeczny literatury polskiej*) oraz niektóre z tekstów rozproszonych, np. felieton *Sumienie rozszerzone i sumienie sztuczne*, w którym autor *Kronik Dedala* – podejmuje pytanie o imperatywny moralne „sztuczne, wmówione” wmontowane przez przekazy ideologiczne jako „dodatkowy organ”. Rozszerza w ten sposób diagnozę Kisielewskiego o niebezpieczeństwach formatowania wyobraźni moralnej przez przekazy kultury „Pereeli”, uniwersalizuje te rozpoznania, przenosząc je z płaszczyzny politycznej na antropologiczną. To co łączy w zaskakujący sposób rozważania Kisielewskiego i Kijowskiego to również inwencyjnie wykorzystanie u obu autorów zamaskowanych kategorii personalizmu katolickiego jako instrumentarium krytycznego dopełniającego reinterpretację kształtu świata społecznego wczesnej i późnej „Pereeli”.

ROMANTYCZNA POEZJA NARODOWA MICKIEWICZA JAKO INSPIRACJA DLA IDEOLOGII POLITYCZNYCH. WOKÓŁ KSIĄŻEK FELIKSA KONECZNEGO *ŻYCIE I ZASŁUGI ADAMA MICKIEWICZA (1898)* I *POLSKIE LOGOS I ETHOS (1921)* ORAZ ICH RECEPCJI

Magdalena Woźniewska-Działak

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Oddziaływanie literatury romantycznej na życie społeczno-polityczne w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku jest dowiedzione, ale z uwagi na możliwość wieloperspektywicznych ujęć wciąż pozostaje polem naukowych refleksji. Mickiewicz był postacią centralną sporów o polskość toczących się na przełomie wieków. Setna rocznica urodzin poety (1898) wzmogła recepcję jego dzieła i odsoniła na ogromną wręcz skalę jej potencjał ideowo-polityczny. Liczne prace historycznoliterackie, systematyzujące dorobek epoki romantycznej i przyczyniające się do popularyzacji twórczości Mickiewicza (studia Chmielowskiego, Tarnowskiego, Pigionia) bynajmniej wyczerpały temat. Romantyczny rodowód polskiego modernizmu poświadczył atrakcyjność literatury zaangażowanej, skoncentrowanej na istotnych problemach życia społeczno-politycznego. Spośród apologetów twórczości literackiej Mickiewicza rolę pierwszorzędną odegrali wówczas pisarze. Mickiewicz jako fundator idiomów polskości, stał się również ważnym tematem w toczącej się „o rząd dusz” walce politycznej między stronnictwami i partiami politycznymi. Pisał o tym w przedwojennej monografii tematu Stefan Kawyn (*Ideologia stronnictw politycznych w Polsce wobec Mickiewicza 1890-1898*, Lwów 1937). Poeta stał się obiektem zainteresowania zarówno socjalistów, ludowców, narodowców, zatem środowisk politycznych głoszących skrajne odmienne poglądy i postulaty dotyczące zmian społecznych. W moim wystąpieniu chciałabym przywrócić się niezauważonej i niedoświetlonej dotąd w studiach nad neoromantyzmem koncepcji kultury Feliksa Konecznego – historyka i historiozofa, profesora Uniwersytetów Jagiellońskiego i Stefana Batorego w Wilnie – która w stopniu znacznym korespondowała z dwudziestowiecznym nurtem myśli narodowej. Tym samym wzmagała siłę jej oddziaływania. Miała jednakże swój oryginalny rys. Chciałabym przywrócić się ważnej rozprawie utrzymanej w duchu modernistycznych apologii, sporadycznie komentowanej, *Życie i zasługi Adama Mickiewicza (1898)* Feliksa Konecznego, stanowiącej jedno z najważniejszych studiów poświęconych autorowi *Dziadów* w roku jubileuszu (obok monografii M. Konopnickiej, A. Górskiego). Następnie chciałabym się odnieść do książki *Polskie Logos i Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski (1921)*. Obie pozycje Konecznego stanowią świadectwo inspiracji romantyczną poezją narodową. Biografia i twórczość Mickiewicza stanowią w nich silny impuls rozważań historiozoficznych, te zaś stają się źródłem inspiracji dla ideologii politycznej. Fundamentalne znaczenie w pismach Konecznego odgrywają wywiedzione z pism Mickiewicza idee służby i poświęcenia dla dobra wspólnoty narodowej oraz idea czynu.

W niemiejszym stopniu interesuje uczonego idea umoralnienia polityki oraz szeroko pojęte zagadnienie etyki życia zbiorowego. Poezja autora Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego w interpretacji Feliksa Konecznego ma charakter formacyjny, zawiera uniwersalny w jego ocenie, postulat konieczności sprzęgnięcia życia religijnego z życiem społecznym i politycznym; zmuszając do namysłu nad dziejową misją narodu wyznacza ona nowe perspektywy interpretacji dziejowego ładu. Dwudziestowieczne nurty myśli politycznej o charakterze konserwatywnym, nacjonalistycznym, chadeckim chętnie, choć nie zawsze wprost, adaptowały poglądy Feliksa Konecznego, czyniąc je składnikami wykładni programowych i zapewniając im swoistą żywotność.

ONTOLOGICZNY WYMIAR ZWIĄZKU LITERATURY I POLITYKI

Mateusz Binek

Uniwersytet Rzeszowski

Celem wystąpienia jest uwypuklenie ontologicznego aspektu związku literatury i polityki. Jako punkt wyjścia rozważań zostanie obrana fenomenologia Romana Ingardena a konkretnie jego koncepcja bytu intencjonalnego. W Sporze o istnienie świata Ingarden, jako przykłady bytów intencjonalnych, wymienia bohaterów literackich a także instytucje prawne i polityczne (w tym tę najważniejszą w wiekach XIX i XX, czyli państwo). Zarówno państwa, jak i postacie literackie istnieją dzięki intersubiektywnie utrwalonym znaczeniom, co sprawia, że można mówić o równoważności ich statusu ontologicznego. Co ciekawe, bardzo podobne intuicje można znaleźć w dziełach współczesnych teoretyków polityki: Erika Ringmara oraz Collina Haya. Ringmar zwraca bowiem uwagę na narracyjność jako źródło tożsamości bytów politycznych. Hay z kolei ujmuje państwo jako strukturę myślową definiowaną jako wytwór zbiorowych wyobrażeń i praktyk interpretacyjnych. W myśl tego typu ontologii literatura nie tyle opisuje politykę, co współkonstruuje jej najważniejsze podmioty. W kontrze do tych tez przedstawiona zostanie odmienna tradycja myślenia o państwie, czyli ta akcentująca materialny wymiar jego istnienia, dzięki rozumieniu go przede wszystkim jako aparat zinstytucjonalizowanej przemocy (Max Weber, Carl Schmitt). Wystąpienie zostanie zakończone próbą zastanowienia się nad tym, czy obie opisane tradycje wzajemnie się wykluczają czy może raczej są wobec siebie komplementarne.

INKONTROLOGIA JAKO FILOZOFIA KULTURY ANDRZEJA NOWICKIEGO

Marek Hetmański

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Andrzej Nowicki (1919 – 2011) historyk filozofii renesansowej, nowożytnej i współczesnej (polskiej i włoskiej), historyk myśli religijnej, ateizmu, religioznawca, filozof kultury i sztuki (muzyki, malarstwa, poezji). Profesor tytularny, nauczyciel akademicki filozofii w Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Wrocławskim i Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. Działacz kultury (attaché kulturalny w Rzymie 1945-1947); założyciel i prezes organizacji laickich, wolnomyślicielskich i religioznawczych; twórca i redaktor czasopisma „Euhemer” (1957-1981 redaktor naczelny); w latach 1997-2001 Wielki Mistrz Wielkiego Wschodu Polski. Honorowy obywatel miasta Nola i Taurisano. Członek zwyczajny zagraniczny Akademii Nauk Moralnych i Politycznych w Neapolu; odznaczony złotym medalem za *Studia nad Vaninim* (1969), medalem Akademii Nauk Moralnych i Politycznych w Neapolu oraz medalem Towarzystwa Historycznego w Cesercie. Bibliografia prac Andrzeja Nowickiego obejmuje ponad 1200 pozycji, w tym około 50 książek; promotor 35 doktorów, nauczyciel trzech pokoleń polskich filozofów. W rozległej dziedzinie swoich humanistycznych, historycznych, religioznawczych i kulturoznawczych badań Andrzej Nowicki wyróżniał szczególnie koncepcję inkontrologii jako teorii spotkań. Traktował spotkanie jako obecność w życiu człowieka innych ludzi poprzez styczność z ich dziełami – głównie artystycznymi, ale także wytworami innych życiowych, praktycznych aktywności. Inni ludzie (nauczyciele, mistrzowie, wielcy twórcy) oraz ich wytwory warunkują osobowy rozwój jednostki. Człowiek żyje w świecie różnorodnych dzieł (najpełniej realizuje to filozof, wzorem jest renesansowy artysta), poprzez które wchodzi w liczne, idealne spotkania z innymi ludźmi i ich dziełami, kształtując i rozwijając swoją osobowość. Spotkania te mają swoją intensywność, czas trwania i zanikania. W idealnym typie „spotkania w świecie dzieł” człowiek ma szansę uczestniczyć w kulturze wysokiej i głębokiej (akmeistyczny rys inkontrologii). W swojej koncepcji Nowicki odrzucał abstrakcyjnie pojętą istotę człowieka (krytyka Hegłowskiej filozofii kultury), upatrując ją w stale podejmowanym wysiłku autokreacyjnym człowieka-twórcy. Ważnym pojęciem inkontrologicznej teorii kultury (tzw. centralną kategorią systemu) jest nowość; pojęcie przejęte od Ernsta Blocha wyjaśnia istotę twórczości otwartej na możliwości dające się zrealizować tak w myśleniu, jak w społecznym działaniu.

PASOLINI – GUARESCHI: WŚCIEKŁOŚĆ, WSCHÓD, WIDMA PRZESZŁOŚCI

Karol Józwiak

Uniwersytet Wrocławski

Referat podejmuje temat spotkania dwóch włoskich intelektualistów na kanwie filmu montażowego *Wściekłość* (*La rabbia*, 1962). Zaplanowane było ono jako spotkanie dwóch skrajnych perspektyw ideologicznych: filokomunistycznej lewicy reprezentowanej przez skandalizującego powieściopisarza filmowca z jednej, a monarchistycznej, tradycjonalistycznej prawicy, utożsamianej z odradzającym się faszyzmem, której wcieleniem był autor powieści Don Camillo z drugiej. Ideą filmu była próba odpowiedzi na pytanie o źródło niepokoju i beznadziei, która trawi społeczeństwo Zachodu w samym środku boomu ekonomicznego, kilkanaście lat po zakończeniu II WŚ, w trakcie bezprecedensowego zwiększania komfortu życia. Zilustrować te problemy miały setki tysięcy metrów taśmy filmowej dzienników filmowych, które w formie montażu intelektualnego przepracowywali obaj intelektualiści. Film miał być dialektyczny, a powstały dwa niewspółmierne obrazy, które okazały się klapą. Tym niemniej, jednym z niewielu punktów stycznych tego filmu jest świat za żelazną kurtyną. Obaj dostrzegali we wschodniej Europie miejsce redefinicji człowieka współczesnego. W tym sensie film ten jest intrygującym świadectwem postrzegania Europy Wschodniej jako pola starcia kulturowego, strefy zgniotu i konfliktu cywilizacyjnego, co ujawniło się ponownie teraz, choćby w kontekście rosyjskiej wojny przeciw Ukrainie. Film sprzed przeszło 60. lat ujawnia trwałość i fluktuacje pewnym problemom, związanych z uwikłaniem kultury, literatury w geopolitykę i ideologię, definiowania kryzysów i wskazywania ich źródeł. Wnikliwe odczytanie go z dzisiejszej perspektywy przemodelowania i rozpadu kulturowo-ideologicznych map świata zachodniego (w filmie rozgrywanego na linii Włochy-Europa Środkowo-Wschodnia), wydobywa istotne problemy i zagadnienia auto-definicji kultur włoskiej i środkowo-europejskiej w szerszej perspektywie Zachodu.

KONTEKSTY WENECJA/WARSZAWA. „CORTE POLACCA” SEBASTIANO GIORGIEGO

Rafał Szczerbakiewicz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Corte Polacca. Wenecjanin w Warszawie Sebastiana Giorgi jest pograniczem eseju i wyznania miłości do dwóch miast Warszawy i Wenecji, które łączy wspólne estetyczne, intelektualne i republikańskie dziedzictwo. Rozbudowane na kilku poziomach modalnych przytoczenie tej raczej zapoznanej wspólnoty materialnej i duchowej jest dla autora (i jego czytelników) niestereotypowym tropem rozumienia nowoczesności w powiązaniu z przeszłością. Warszawskość Wenecjanina okazuje się szansą dla próby rekonstrukcji podmiotowej autonarracji Włocha.

IL ROMANZO POLITICO DEL SECONDO OTTOCENTO POLACCO: IL CASO DI JÓZEF IGNACY KRASZEWSKI

Andrea De Carlo

Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”

Józef Ignacy Kraszewski non fu solo uno scrittore prolifico, ma anche un attivo publicista e attivista politico che, attraverso i suoi romanzi storici (ad esempio il ciclo «Dzieje Polski»), contribuì a plasmare la coscienza nazionale durante il periodo delle spartizioni. La sua attività era caratterizzata dal patriottismo, ma anche da un destino complesso, tra cui accuse di spionaggio a favore della Francia contro la Prussia. Kraszewski utilizzava la letteratura per fini politici, analizzando i meccanismi del potere, gli errori storici e promuovendo l’idea della sopravvivenza della nazione. Accanto alla saggistica sociopolitica, tra cui cinque corposi volumi di *Rachunki (Resoconti)* relativi agli anni 1866–1869, rilevanti restano i romanzi sociali e contemporanei con trame politiche degli anni 1863-1887. Kraszewski, intrecciando in maniera salda istanze politiche e sociali, nei suoi romanzi contemporanei faceva spesso riferimento alla situazione dopo la rivolta di gennaio, analizzando gli atteggiamenti dei polacchi e la necessità di un lavoro organico. I romanzi politici di Kraszewski servivano spesso da monito per i polacchi suoi contemporanei, mostrando gli errori del passato che avevano portato alla perdita dell’indipendenza. L’intento del nostro intervento sarà quello di contestualizzare e ricostruire il pensiero politico dell’autore polacco attraverso l’analisi di alcuni dei suoi romanzi contemporanei più significativi.

LA CIRCOLAZIONE DI SCRITTURE POLACCHE IN EUROPA OCCIDENTALE DURANTE LA PRIMA GUERRA FREDDA (1947-1953)

Luca Polese Remaggi

Università degli Studi di Salerno

Nell'Europa occidentale e negli Stati Uniti, un vario genere di scritture polacche, aventi come tema il gulag sovietico, ebbe un ruolo di primo piano nell'avvio della guerra fredda culturale. Il dossier polacco, a lungo dimenticato ai tempi della grande alleanza antifascista con Stalin, acquisì un valore inestimabile, che la storiografia non ha scandagliato fino ad adesso in tutte le sue implicazioni. Il vasto materiale documentario, raccolto dai membri dell'ufficio storico dell'Armata del generale Anders, ebbe una risonanza vasta: ancor prima di essere stato tradotto in inglese dagli uffici del Dipartimento di Stato degli Stati Uniti e utilizzato dall'Organizzazione internazionale del lavoro all'inizio degli anni cinquanta, esso costituì la linfa vitale di importanti pubblicazioni di scrittori polacchi in lingua inglese e francese tra 1945 e 1947. Il valore di questi testi -per alcuni non soltanto documentario, ma anche letterario- attrasse grandemente reti e apparati della guerra fredda, i quali intesero utilizzarli per realizzare l'obiettivo di contenere l'influenza sovietica in occidente. Il primo elemento che salta agli occhi è il riconoscimento da parte di reti intellettuali transatlantiche e di apparati governativi occidentali di un naturale expertise, che scrittori di professione, ma più in generale membri della classe dirigente politica e militare, avevano acquisito grazie alla recente storia tragica del loro paese, la Polonia. Parallelamente alle brutali distruzioni operate dal nazionalsocialismo tedesco nella parte centrale e occidentale del paese a partire dal 1939, è noto che (in virtù del patto Molotov Ribbentrop), le regioni orientali della Polonia sperimentarono per prime cosa fosse la «rivoluzione dall'esterno» di marca staliniana: arresti e fucilazioni di massa, deportazioni, riduzione ai lavori forzati, le stesse tecniche repressive destinate ad essere riprodotte in una miriade di altri paesi retti da regimi comunisti staliniani. La *Justice soviétique*, opera di due ufficiali polacchi, fu pubblicata in Italia e Francia nel 1945, ottenendo pochi consensi, ma opere successive, pubblicate nel 1947, cioè agli albori della guerra fredda, registrarono un forte interesse da parte dell'opinione pubblica, nonché il coinvolgimento di figure di intellettuali e scrittori occidentali di primo piano. Le memorie di Josif Czapski, grande artista e scrittore polacco, uno dei «salvati» tra i tanti «sommersi» di Katyn, ebbero una discreta circolazione in Francia grazie all'interessamento di Daniel Halévy, il quale scrisse la prefazione di *Terre inhumaine*. Un altro importante scrittore occidentale s'impegnò nel sostenere la diffusione delle scritture polacche sul gulag sovietico. Mi riferisco a Thomas Eliot, il quale -di lì a poco membro di spicco del Congresso per la libertà della cultura- introdusse il racconto delle vittime polacche di Stalin: *The Dark Side of the Moon*, uscito a New York nel 1947 a cura di Elena Sikorski, la moglie del defunto generale. Si trattava di contributi di prim'ordine da più punti di vista. Innanzi tutto documentario, perché

queste testimonianze, letterarie e non, restituivano al discorso pubblico europeo l'immagine di un universo quello concentrazionario sovietico, a lungo protetto da una spessa cortina di silenzio; quindi letterario e culturale in senso ampio nella misura in cui la Polonia acquisì rapidamente, grazie a queste scritture, una centralità nelle reti intellettuali del dopoguerra come incarnazione della vittima predestinata del totalitarismo, in entrambe le sue versioni: quella nazista tedesca e quella sovietica staliniana. La centralità rispetto al discorso antitotalitario fu in definitiva la ragione per cui alcune figure di scrittori polacchi, nonché animatori a Parigi di «Kultura», furono coinvolti nelle principali iniziative della guerra fredda sul terreno delle idee. Lo stesso Czapski e Jerzy Giedroyc parteciparono al Congresso per la libertà della cultura, a partire dall'appuntamento berlinese del giugno 1950. I legami con gli ambienti francesi restarono prevalenti, come mostra il carteggio tra Czapski e David Rousset, autore di *L'univers concentrationnaire* e dal 1949 a capo dell'iniziativa europea per la verità sui campi sovietici, rivolta agli ex internati dei campi di Hitler. Da questa rete internazionale emerse, come è noto, l'interesse che Bertrand Russell mostrò per il lavoro di Gustaw Herling-Grudziński, il quale di lì a breve si ritrovò peraltro in contatto con la cultura liberale italiana, anche grazie al suo matrimonio con una delle figlie di Benedetto Croce. E in Italia, Czesław Miłosz con il suo straordinario lavoro, *La mente prigionia*, fu fatto conoscere da Nicola Chiaromonte e Ignazio Silone, direttori della rivista «Tempo presente». L'occidente in definitiva tornò a riconoscere attraverso queste scritture polacche, sospese tra sforzo documentario e costruzione di una letteratura concentrazionaria antelitteram, ciò che aveva dimenticato nel corso degli anni trenta, ossia il profilo dell'universo brutale dei campi di Stalin. Quelle memorie, quei documenti nonché quelle scritture più decisamente inserite dentro canoni letterari si caratterizzarono per un insistito riferimento alla natura genocidaria del regime staliniano, contribuendo forse ad alterare la comprensione dei centri di sterminio nazisti. Essi infatti non avevano in realtà un corrispettivo nel gulag sovietico, sia pure essendo caratterizzato quest'ultimo dalla presenza della morte diffusa per fame, malattie e fatica. Eppure, quell'insistenza sulla dimensione genocidaria coglieva il punto, perché dall'Ucraina del 1933 fino alla Polonia del 1939 l'obiettivo di denazionalizzare intere aree territoriali da destinare ad una piena ed incontrastata sovietizzazione era stato perseguito con ferocia genocidaria dal gruppo dirigente stretto attorno a Stalin.

L'EREDITÀ DEL PENSIERO "POLITICO" DI WITKACY SECONDO CZESŁAW MIŁOSZ

Alessandro Ajres

Università degli Studi di Bari "Aldo Moro"

Czesław Miłosz considerò Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy) una figura centrale, financo la coscienza di un'epoca, attraverso cui "leggere" eventi storici coevi e futuri. Per questo gli dedicò varie poesie (tra cui una intitolata a nome suo, Stanisław Ignacy Witkiewicz), nonché riferimenti fondamentali come quelli inseriti all'interno del Trattato morale. Ne emergono i tratti del pensiero predatorio di un artista capace di penetrare e trascendere i confini della quotidianità, fino a percepire le imminenti catastrofi della storia. A Miłosz non interessa tanto il pensiero politico "locale" di Witkiewicz, bensì quanto l'arte di quest'ultimo sia funzionale a cogliere e interpretare la dimensione politico-universale dei processi in essere. Alcune immagini e concetti elaborati da Witkacy nei suoi libri finiscono, dunque, per risultare centrali nelle opere di Miłosz: basti pensare alle pillole di murti-bing richiamate ne *La mente prigioniera*. Seppure in contrapposizione alla Forma pura di Witkiewicz come esito artistico conclusivo (e inevitabile) del suo nichilismo, Miłosz ribadisce continuamente la necessità di una sua conoscenza.

LETTERATURA E POLITICA NELLA PARABOLA ARTISTICA DI GUIDO DA VERONA (1881-1939)

Andrea Scardicchio

Università degli Studi del Salento

L'intervento si propone di analizzare la figura del romanziere Guido da Verona quale emblema delle contraddizioni che attraversano l'Italia tra le due guerre. Mediante l'esame della sua concezione estetica così come emerge dalle sue opere e da alcuni appunti manoscritti, lo scopo è di mettere in luce la profonda scissione identitaria dello scrittore modenese, sospeso tra il rigetto delle proprie origini ebraiche e il tentativo di legittimazione mediante l'adesione al fascismo. Autore di straordinario successo popolare ma oggetto di sistematica delegittimazione critica, colpito dapprima dalla censura ecclesiastica e poi progressivamente emarginato dal regime fascista, egli testimonia con la sua parabola artistica il passaggio dalla censura morale a quella totalitaria, documentando il radicamento culturale del razzismo nell'Italia novecentesca.

CRISTINA CAMPO: IL RITO TRADIZIONALE COME FORMA DI RESISTENZA SPIRITUALE E POLITICA

Małgorzata Ślarzyńska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Il contributo propone una rilettura dell'opera di Cristina Campo (1923–1977) alla luce del rapporto tra rito liturgico, tradizione e resistenza culturale nel secondo Novecento. Nel contesto delle trasformazioni religiose e culturali successive al Secondo Concilio Vaticano, la riflessione di Campo sulla liturgia tradizionale emerge come una presa di posizione che supera la dimensione puramente ecclesiale, assumendo un significato più ampio, spirituale e simbolico. Dall'analisi di testi emblematici come *Gli imperdonabili*, del vasto carteggio – soprattutto con Margherita Pieracci Harwell – e degli interventi legati al dibattito liturgico degli anni Sessanta emerge la concezione del rito tradizionale elaborata da Campo. Il rito è inteso non come semplice conservazione del passato, ma come custodia di un ordine simbolico che fonda la possibilità stessa dell'esperienza religiosa. In questa prospettiva, la liturgia tradizionale appare come uno spazio in cui la ritualità di ogni gesto contribuisce a preservare una dimensione del sacro che la modernità tende progressivamente a dissolvere. L'ipotesi interpretativa è che, nella scrittura di Campo, la difesa del rito tradizionale rappresenti una forma di resistenza spirituale ai processi di omologazione e semplificazione propri della modernità. La riflessione sul rito assume così una dimensione implicitamente politica, non come affermazione ideologica, ma come difesa di una forma dell'esperienza che resiste alla riduzione funzionale e utilitaristica della religione e della cultura. Letta in questa chiave, l'opera di Campo appare come una critica della modernità che si esprime nella fedeltà alla tradizione liturgica e alla dimensione rituale del sacro, intese come luogo di trasmissione di una conoscenza spirituale e simbolica estranea alle logiche del presente.

DE SANCTIS E L'IDENTITÀ ITALIANA

Gennaro Barbuto

Università degli Studi di Napoli "Federico II"

La relazione tratterà la storia d'Italia nel pensiero e nell'azione politica di Francesco De Sanctis, concentrandosi sul nesso ideale-reale e sul senso del limite dell'ideale nella concretezza storica, che sono dei principi che il grande storico maturò attraverso la traduzione della Scienza della logica di Hegel insieme alla riflessione su Giambattista Vico.

COLETTE, UN RITRATTO DELLA III REPUBBLICA

Maurizio Griffo

Università degli Studi di Napoli "Federico II"

La letteratura è una forma di conoscenza che, sia pure con cautela, può essere utile anche allo storico. Un esempio in questo senso lo offre un breve racconto di Colette: *Monsieur Maurice*. Il protagonista del racconto è un deputato che da poco è riuscito a diventare ministro, La nomina è a un ministero secondario (Du Tourisme et de la motoculture), ma per lui costituisce il coronamento di una carriera. A una settimana dalla nomina, mentre sta per andare via, il suo capogabinetto lo avverte che ci sono due persone, due donne entrambe provenienti dal suo collegio elettorale che chiedono di essere ricevute. Una è più giovane l'altra più anziana. In poche pagine la scrittrice disegna un quadro dell'universo politico della Terza repubblica colto nei suoi vari elementi.

FOGAZZARO ALL'INDICE

Fabio Di Giannatale

Università degli Studi di Teramo

Senatore del Regno d'Italia dal 1900 al 1911, anno della sua morte, il vicentino Antonio Fogazzaro fu tra le figure di spicco della letteratura italiana e europea dell'età a cavallo tra Otto e Novecento, sebbene sia riduttivo limitarsi ad evidenziarne solo le ragioni letterarie perché - ha scritto Croce - «oltre che con parole di artista» egli si presentò «con un intero sistema di idee religiose, metafisiche, etiche, politiche, estetiche». Fautore di una politica come vocazione morale che avrebbe dovuto impegnare anche i cattolici nella prospettiva di una riconciliazione nazionale, le sue posizioni si avvicinarono in seguito al modernismo che ispirò i romanzi *Il Santo* (1906) e *Leila* (1911), di cui - in questa relazione - si analizzeremo le censure che ne promossero la messa all'Indice.

LA LETTERATURA COME “CONTINUAZIONE DELLA POLITICA CON ALTRI MEZZI”: L'ESPERIENZA PARADIGMATICA DI IGNAZIO SILONE

Luigi Mastrangelo

Università degli Studi di Teramo

L'intervento propone un'analisi del pensiero politico e della particolare esperienza, umana e politica, di Ignazio Silone: la riflessione parte dai testi che lo scrittore dedica al processo genetico del regime fascista, per soffermarsi poi, in particolare, sul contenuto politico di una trilogia di romanzi, Fontamara, Pane e Vino e Il seme sotto la neve, concepiti dallo scrittore in un momento della sua vita tanto significativo quanto doloroso: l'espulsione, comunicatagli nel 1931, dal Partito comunista, che egli aveva contribuito a fondare. Quell'evento, inizialmente così traumatico, si rivela, come lo stesso Silone spiega a Carlo Rosselli, una propizia occasione per dedicarsi all'attività di scrittore, concepita in chiave politica, come strada alternativa per diffondere le sue idee sullo Stato e sulla società, che non ha più la possibilità di propugnare direttamente attraverso l'azione partitica. Attraverso i romanzi, Silone riprende la trama interrotta con la realtà sociale ed economica della terra d'origine che, in età giovanile, gli aveva acceso il desiderio di trovare una soluzione politica a quelle drammatiche e ataviche sperequazioni, che si traducevano per gli abitanti, definiti con spregio «cafoni», in condizioni morali di degrado e materiali di indigenza, inaccettabili per la sua sensibilità civile e religiosa. Attraverso i testi, la specifica critica al fascismo apre lo sguardo a uno scenario più generale, in cui emerge prepotente la necessità della costruzione di un nuovo ordine sociale, che abbia, a prescindere dalle formule politiche in cui esso trovi realizzazione, come soggetto fondamentale e presupposto ineludibile la persona umana, la sua dignità e i suoi diritti fondamentali. Nonostante il fascismo si proclami portatore di una nuova epoca di progresso e di benessere, la gerarchia feudale che domina incontrastata nei territori rurali e montani non accenna ad allentare la sua presa soffocante su una popolazione ormai allo stremo, sfiancata dal massacrante lavoro dei campi, mal gestito e iniquamente retribuito. «Io so bene – scrive Silone – che il nome cafone, nel linguaggio corrente del mio paese, sia della campagna che della città, è ora termine di offesa e dileggio; ma io l'adopero in questo libro nella certezza che quando nel mio paese il dolore non sarà più vergogna, esso diventerà nome di rispetto, e forse anche di onore». Un accento speciale merita La scuola dei dittatori del 1938, accolta con favore dalla critica, in particolare da quella statunitense, che abbina Silone a Machiavelli («Silone ha rifatto Il Principe adattandolo alla nostra epoca»). Nel dopoguerra, Silone si dedica a un'intensa produzione saggistica, su temi di grande rilevanza teorica e politica, che testimoniano, tra l'altro, la coerenza e l'attualità della sua riflessione, i cui pilastri portanti sono la persona umana, la democrazia, la libertà, la giustizia sociale, che trovano argomento in una lettura originale del messaggio evangelico.

RAPPORTI TRA LETTERATURA E POLITICA IN MATILDE SERAO, BENEDETTO CROCE, GUSTAW HERLING E IGNAZIO SILONE

Luigi Bruno

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Tra il XIX e il XX secolo si sviluppa una forte coscienza critica negli intellettuali e questo porta alcuni di loro ad essere particolarmente incisivi nel denunciare, grazie al potere della “parola”, sia le ingiustizie sociali sia i totalitarismi sia, specialmente in Polonia, l'esperimento socialista. Tra questi intellettuali ricordiamo Matilde Serao, Benedetto Croce, Gustaw Herling, Primo Levi ed infine Ignazio Silone. In questo lungo periodo, dal XIX al XX secolo, l'evoluzione della società italiana si riflette nelle opere di denuncia di grandi donne e grandi uomini, non solo attraverso i libri, ma anche attraverso i giornali. L'accusa di Émile Zola ne *Il ventre di Parigi* (1873) è ripresa da Matilde Serao ne *Il ventre di Napoli* (1884). Un approccio meno sperimentale, ma comunque efficace, quello italiano, nel ritrarre la “marginalità” in cui versava il Mezzogiorno. Tale marginalità “geografica”, e sociale, sarà trasfusa in una marginalità “umana” nel passaggio dal XIX al XX secolo. L’“uomo” sarà proiettato ai margini dell’“umanità” in *Se questo è un uomo* di Primo Levi. Benedetto Croce denuncia con coraggio il totalitarismo del fascismo tramite “*Il Manifesto degli intellettuali antifascisti*” (1925). Inoltre, predica la sua idea di libertà, etica e indipendenza intellettuale ne *La storia come pensiero e come azione* (1938). Gustaw Herling-Grudziński, sull'esempio di Benedetto Croce, aderisce alla “religione della libertà”, avendo conosciuto altre forme di totalitarismo - comunista e nazista. La sua denuncia ai totalitarismi prende forma nel libro *Un mondo a parte* (1951), che, nello stesso tempo, diventa la missione dell'intellettuale polacco nel preservare la memoria storica e la coscienza nazionale contro i regimi autoritari. Questa stessa missione, la rivediamo riflessa nelle parole di Ignazio Silone: “[...] Se un libro tocca il fondo della sofferenza umana, se esso la vede con occhi di pietà e la ritrae con i mezzi dell'arte, anche se la sua origine fu occasionale, essa certamente sopravvive ed entra a far parte del patrimonio spirituale che l'umanità si tramanda di generazione in generazione”.

PRIGIONI BORBONICHE, UNITÀ D'ITALIA E MEMORIE DEI PATRIOTI MERIDIONALI

Maria Sofia Corciulo

Università degli Studi di Roma "La Sapienza"

Le condizioni di vita nelle terribili prigioni borboniche furono note in tutta Europa grazie alle note lettere di Gladstone. In esse persero la salute e, spesso, la vita molti eroici patrioti del Regno delle Due Sicilie. Il loro sacrificio molto contribuì al rafforzamento dell'ideale unitario, tanto più che, a causa delle loro sofferenze, furono paragonati ai martiri cristiani. Particolarmente interessanti risultano essere le loro Memorie, sia realistiche, come nell'800, sia, più recentemente, romanzate.

D'ANNUNZIO TRA INTERVENTISMO E ANTIPARLAMENTARISMO: DALLA LIBIA A FIUME

Flavio Silvestrini

Università degli Studi Roma Tre

Figura che riassume il suo tempo, pur essendo difficilmente riducibile nel quadro ideologico coevo, D'Annunzio nel corso degli anni Dieci e fino all'avvento del Fascismo anticipa o sviluppa teorie e atteggiamenti che avranno grande impatto nella politica italiana. Le sue posizioni interventiste, a partire dalla Libia, passando per il dibattito sull'entrata nella Grande Guerra e nel coinvolgimento diretto nel conflitto, fino all'impresa fiumana, finiscono per accordarsi con una critica sempre più feroce del parlamentarismo, battendo la strada alle nuove forme di coinvolgimento delle masse nella politica mediante il contatto diretto con una guida carismatica. La parabola esistenziale dannunziana, in cui il gesto e la sua comunicazione diventano strumento di impegno politico, bene testimonia la crisi di un modello, il giolittismo, e di un'epoca intera, i primi quattordici anni del secolo dominati dal politico di Dronero, che si esauriranno facendo emergere tutte le incertezze di una classe dirigente liberale non ancora pronta a governare la transizione democratica, come pure di una società civile lacerata dal confronto tra rivoluzione e reazione.

MATILDE SERAO E LA CRITICA DELLA GUERRA NEL SUO ULTIMO ROMANZO *MORS TUA*

Federica Falchi

Università di Cagliari

In un contesto storico segnato dal progressivo svuotamento degli spazi democratici nella vita civile e politica, conseguente all'affermazione della violenza fascista, Matilde Serao pubblica nel 1926 il suo ultimo romanzo, *Mors tua*. L'opera si configura come una lucida e sistematica denuncia del nazionalismo e della guerra, resa attraverso una rappresentazione analitica e partecipe del loro impatto devastante sulla popolazione civile. Nelle sue pagine trovano espressione i tormenti di quanti combattono e di quanti subiscono la Prima guerra mondiale, nell'attesa del ritorno dei propri congiunti, in una dimensione di sospensione e angoscia che investe l'intero tessuto sociale. Il nemico diviene progressivamente un "altro sé", determinando una trasformazione dell'odio in empatia e in consapevolezza della comune vulnerabilità. Attraverso tale prospettiva, Serao promuove il pacifismo, recependo le sollecitazioni di intellettuali europei quali Romain Rolland e Stefan Zweig e ponendosi in esplicita controtendenza rispetto alla retorica fascista. Quest'ultima, infatti, era impegnata a promuovere — tanto sul piano ideologico quanto su quello operativo, mediante l'irreggimentazione della popolazione fin dall'infanzia — una politica di potenza destinata a sfociare, come l'autrice lucidamente prefigura, in un ulteriore futuro di guerra e distruzione.

LE FONTI DELLO SCETTICISMO DI GIUSEPPE RENSI

Gaetano Pecora

Università degli Studi del Sannio-Luiss "Guido Carli"

Giuseppe Rensi (1871-1941) giunse autonomamente alle conclusioni scettiche, sotto l'unica spinta (ma quanto potente!) di quella catastrofe — il primo conflitto mondiale — di cui gli restò sempre come un rombo nell'anima. E tuttavia quando volle decorare con un blasone di nobiltà i suoi ragionamenti trovò, tra gli altri, nella poetica e nei pensieri di Giacomo Leopardi l'impostazione che meglio si ingranava con la propria visione dell'uomo e della storia. Una visione desertata da ogni alito di pietà e di simpatia umana e che, nei tumultuosi anni del dopoguerra, lo condusse ad auspicare l'avvento del tiranno, l'unico — secondo lui — che in quelle circostanze avrebbe potuto assicurare la pace in un mondo popolato da creature corrotte e irriducibilmente nemiche l'una dell'altra. Salvo, poi, sperimentati (anche sulla sua persona) gli effetti disastrosi della tirannide, arrotondare le punte della sua polemica anti-liberale e mettere come una svoltata acuta nel suo scetticismo che da allora in avanti avrebbe smarrito la bella felicità della coerenza e avrebbe proceduto a sbalzi, tra continue rientranze e sporgenze.

SZYMBORSKA E LA STORIA

Luigi Marinelli

Università degli Studi di Roma "La Sapienza"

Nei testi poetici come in quelli pubblicistici della maturità, Wisława Szymborska rifugge dalle astrazioni collettive dei "grandi numeri" in favore della singolarità delle persone e delle loro storie. Attraverso forme di straniamento e di dialogo con l'alterità, pratica una sorta di "lirismo alla seconda persona" che decostruisce l'io egocentrico della tradizione poetica. Tanto più dopo il 1956, la sua opera rifiuta ogni utopia e ideologia politica, pur rivelando una profonda valenza civile in un'epoca in cui inevitabilmente "anche le poesie apolitiche sono politiche". La storia non vi è vista come *magistra vitae*, ma piuttosto come una serie di orrori che l'arte non può far altro che descrivere con empatia e precisione. Alla "Grande Storia" dei vincitori Szymborska oppone quindi la "microstoria" delle vittime e dei dettagli, come mostrano "fotograficamente" i componimenti sull'11 settembre o sul fotoritratto di Hitler bambino. Il suo approccio, tra "incanto e disperazione", mira dunque a restituire dignità al singolo individuo contro il suo invalidamento politico e l'oblio delle statistiche, cercando una temporanea e fragile soluzione nel "senso del partecipare" e nell'accettazione dell'impermanenza.

LA LEGGENDA DEL II CORPO D'ARMATA POLACCO NELL'OPERA DI JÓZEF ŁOBODOWSKI

Wojciech Kudyba

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Sebbene Józef Łobodowski non fosse un soldato del 2° Corpo d'Armata Polacco, sia nei suoi articoli radiofonici e giornalistici che nella sua produzione artistica ha costantemente mantenuto viva la memoria storica dell'esercito polacco e i suoi azioni in Italia. Particolarmente significative sono due poesie: *Monte Cassino* e *Na śmierć Generała Andersa (Alla morte del generale Anders)*. Nessuna delle due è un panegirico. Józef Łobodowski rifiuta quasi tutto ciò che consideriamo elementi fondamentali della poesia occasionale. I suoi protagonisti non sono tanto personaggi storici, quanto simboli culturali espressivi che compongono un mito impresso nella memoria collettiva. La materia di entrambi i poemi citati è intessuta dal desiderio di una realtà nuova, migliore, più morale. Superando le convenzioni della poesia occasionale, Łobodowski crea testi dal messaggio etico forte, inserendosi così nella corrente della poesia polacca del XX secolo talvolta definita moralismo ironico.

“E DIR LA VERITÀ AI RE CON PLACIDO SORRISO”: NIKOLAJ KARAMZIN E LA PARRESIÀ DEI LETTERATI NELLA RUSSIA IMPERIALE

Mikhail Velizhev

Università degli Studi di Salerno

All'inizio del XIX secolo si verificano mutamenti strutturali di carattere quasi tettonico nella configurazione della sfera pubblica politica dell'Impero russo: sotto l'influsso degli eventi della Rivoluzione francese e della ricezione delle idee del nazionalismo tedesco, gli *hommes de lettres* russi intraprendono un tentativo di ridefinizione dei rapporti di forza all'interno del campo politico e delle modalità di legittimazione del discorso pubblico (ambito nel quale, in precedenza, il monopolio dell'enunciazione politica era detenuto in via esclusiva dal monarca e dal suo *entourage* di corte). Il processo di trasformazione della sfera pubblica si rivelò complesso e contraddittorio; tuttavia, nella coscienza degli ambienti colti dell'epoca (ad esempio, dei poeti del cosiddetto "circolo puškiniano"), la figura del letterato come soggetto dotato di una specifica autorità discorsiva, capace di articolare una verità rivolta al sovrano senza mediazioni istituzionali, risultava innanzitutto associata all'attività del poeta, prosatore e storiografo Nikolaj Karamzin. Nel presente intervento ci proponiamo di ricostruire le origini intellettuali e i fondamenti discorsivi della parresià dei letterati, soffermandoci in modo analitico su uno degli episodi chiave della biografia politica di Karamzin. Nel 1819 egli indirizzò all'imperatore Alessandro una lettera, nota con il titolo *Parere di un cittadino russo* ("Mnenie russkogo graždanina"), nella quale sottoponeva a una critica severa la linea politica dell'imperatore, in particolare il suo orientamento favorevole al ripristino dell'indipendenza politica della Polonia. Intendiamo mostrare come il mito del poeta o del letterato "indipendente" nell'epoca del nazionalismo emerga anzitutto all'interno di un orizzonte ideologico ultra-conservatore, fondato su concezioni della autonomia nobiliare rispetto al potere sovrano, profondamente radicate nella storia russa e, di conseguenza, nella configurazione della sua identità nazionale. Tale mito era strutturalmente caratterizzato da un orientamento antidemocratico e antirepubblicano, circostanza che ne ha significativamente condizionato la successiva traiettoria storica e simbolica. Nelle conclusioni dell'intervento proponiamo un'interpretazione della duplice funzione della parresià politica nel primo terzo del XIX secolo. Da un lato, sul piano contenutistico e sociale, già a partire dagli anni Quaranta dell'Ottocento il paradigma "karamziniano" perde rapidamente la propria centralità e viene progressivamente sostituito da movimenti ispirati a istanze più marcatamente democratiche. Dall'altro lato, l'impatto di tale paradigma sulla configurazione strutturale della sfera pubblica risulta di portata considerevole: grazie all'attività di Karamzin e di altri letterati di estrazione nobiliare – e in larga misura anche contro le loro stesse intenzioni – la corte imperiale cessa di essere l'unica istanza di legittimazione delle mode intellettuali, lasciando spazio ad altri istituti della pubblicità e a portatori di un'ideologia differente.

MONTENEGRO NEL LIBRO ODEOPORICO E NELLA POLITICA ESTERA DI ANTONINO DI SAN GIULIANO

Slavko Burzanović, Olivera Popović

Univerzitet Crne Gore

Il presente contributo analizza il ruolo del Montenegro nell'opera odepórica e nell'attività politica del ministro degli Affari Esteri italiano Antonino di San Giuliano. Si esaminano il contesto e le motivazioni del suo soggiorno in Montenegro nel 1902, le sue impressioni sul Paese e sulla popolazione, nonché il suo successivo atteggiamento nei confronti del piccolo principato balcanico, poi regno, durante la guerra italo-turca, le Guerre balcaniche e agli inizi della Prima guerra mondiale. Le impressioni del viaggio in Montenegro e in Albania furono pubblicate inizialmente sulla rivista Giornale d'Italia e successivamente in forma di monografia. In tale opera, si riconosce l'aspirazione dell'Italia a realizzare i propri interessi economici e politici nei Balcani, mentre il Montenegro è considerato come uno spazio attraverso il quale l'Italia avrebbe potuto perseguire tale obiettivo. In qualità di ministro degli Affari Esteri (1905–1906; 1910–1914), Antonino di San Giuliano ebbe l'opportunità di influenzare la politica italiana nei confronti del Montenegro. Rinunciò a sostenere l'occupazione montenegrina di Scutari, convinto che la conseguenza di tale atto sarebbe stata l'occupazione austriaca del Lovćen, con il conseguente peggioramento della posizione italiana nell'Adriatico. Riteneva inevitabile la fusione tra il Montenegro e la Serbia, ma si mostrò disposto a sostenere finanziariamente il Montenegro qualora tale processo fosse stato rinviato. Alla vigilia dello scoppio della Prima guerra mondiale, era pronto ad accettare la conquista austriaca del Lovćen a condizione di adeguate compensazioni territoriali dell'Austria-Ungheria a favore dell'Italia.

CUSTINE, LA RUSSOFOBIA E LA QUESTIONE POLACCA: IMMAGINARIO LETTERARIO E PRATICA POLITICA (1839-1863)

Renata Gravina

Università degli Studi di Roma „La Sapienza”

La Russia nel 1839 di Astolphe de Custine (pubblicato nel 1843) non è soltanto un resoconto di viaggio, ma anche un repertorio retorico che ha esercitato un'influenza significativa sui dibattiti europei sulla questione polacca. Le rappresentazioni iconografiche del dispotismo burocratico, del servilismo di corte e dell'arretratezza civile, ampiamente diffuse e rielaborate da recensori, editorialisti e diplomatici, sono state impiegate per interpretare le insurrezioni polacche del 1830-1831 e del 1863 e per formulare argomentazioni di condanna di natura morale. La ricerca, che combina l'analisi testuale con la storia della ricezione, si concentra sulle recensioni francesi degli anni Quaranta, sulle carte diplomatiche e sugli articoli della stampa polacca e britannica che utilizzano il lessico di Custine. L'obiettivo di questo studio è dimostrare come la scrittura letteraria possa trasformarsi in uno strumento politico, contribuendo alla formazione di una russofobia pubblica con conseguenze tangibili sull'opinione pubblica e sulla pratica diplomatica.

CULTURA COME RESISTENZA. BOBBIO, GARIN E PASOLINI: TRE PARADIGMI INTELLETTUALI DI FRONTE ALLA CRISI DELLA MODERNITÀ

Tiziana Providera

University College London

Il contributo analizza il ruolo dell'intellettuale italiano nel secondo Novecento attraverso tre figure emblematiche: Norberto Bobbio, Eugenio Garin e Pier Paolo Pasolini. Partendo dalla comune radice dell'antifascismo, lo studio esplora come ciascuno abbia declinato il concetto di "cultura come resistenza" di fronte alle trasformazioni della modernità. Se per Bobbio la resistenza è giuridico-formale (difesa delle regole democratiche) e per Garin è storico-filologica (recupero della coscienza civile), per Pasolini essa diventa antropologica (opposizione all'omologazione consumistica). Il confronto mira a far emergere tre paradigmi ancora attuali per interpretare il rapporto tra sapere e potere.

LA CIRCOLAZIONE DI SCRITTURE POLACCHE IN EUROPA OCCIDENTALE DURANTE LA PRIMA GUERRA FREDDA (1947-1953)

Dario Caroniti

Università degli Studi di Messina

A metà degli Settanta, alla vigilia del compromesso storico, due letterati italiani si occupano nei loro scritti dell'organizzazione del potere in Italia. Sia in Todo modo di Leonardo Sciascia che negli articoli che, nello stesso periodo, Pierpaolo Pasolini scrive per il Corriere delle Sera, l'oggetto dell'analisi sono i vertici politici della Democrazia Cristiana, ma entrambi delineano una critica ancora più radicale all'intera società politica e alla stessa cultura italiana. Attraverso la descrizione di Sciascia del ritiro spirituale di alcuni esponenti democristiani di spicco, si delinea la decadenza di tutto il mondo cattolico post conciliare. Si può affermare che il romanzo porti a compimento, insieme al successivo volume L'affaire Moro, la critica che Sciascia aveva sviluppato a partire dalla commedia Gli onorevoli e che era continuata con la pubblicazione di Il giorno della civetta. D'altra parte anche Pasolini, non si limita ad accusare i vari Andreotti e Gava di avere alimentato la strategia della tensione accusandoli espressamente di essere i mandanti delle stragi di Stato e dei tentati golpe, quanto soprattutto di avere alimentato se non addirittura direttamente causato il genocidio culturale del popolo italiano. Una trasformazione antropologica che aveva distrutto il fondamento stesso della cultura popolare, modificando gli italiani in soggetti subordinati a bisogni indotti dalla pubblicità televisiva.

“SENZA OMBRE LA VITTORIA NON DÀ LUCE”. I DIARI DI PIETRO NENNI

Daniele Stasi

Università degli Studi di Foggia

La scrittura diaristica rappresenta un genere letterario particolare, poiché non è destinata direttamente al pubblico, almeno non ai contemporanei, e si presenta, nel caso di Nenni, come una fonte di primaria importanza per lo studio degli avvenimenti politici cruciali, non solo in Italia, dalla fine del regime fascista al 1979. I Diari nenniani, raccolti in quattro volumi e dati alle stampe in periodi diversi, offrono un resoconto quotidiano, benché con significative interruzioni, e fungono da forma di dialogo interiore in cui l'Autore raccoglie riflessioni, racconti di vicissitudini personali, accanto alla descrizione di sentimenti in guisa di confessione dove non mancano i riferimenti e le note sulle opere letterarie compulsate o lette. Al di là del valore letterario, certamente di rilievo nel caso della prosa di Nenni, la rilettura delle pagine dei taccuini, attraverso nuove chiavi interpretative derivanti dall'analisi lessicale, restituisce un orizzonte linguistico comune a molti leader progressisti coinvolti nel fuoco della battaglia politica di cui Nenni fu protagonista e costituisce un approccio che potrebbe arricchire l'analisi degli scritti del politico romagnolo.

QUANDO LA LETTERATURA ANTICIPA LE SCIENZE POLITICHE E SOCIALI: HUXLEY, ORWELL E CAMUS DI FRONTE AI TOTALITARISMI

Danilo Breschi

Università degli Studi Internazionali di Roma

L'intenzione dell'intervento in oggetto è mettere a confronto il contributo che, in termini di creazione letteraria, tre scrittori hanno dato alla individuazione e definizione delle caratteristiche proprie del regime politico noto come "totalitarismo". Huxley, Orwell e Camus hanno saputo descrivere tutti gli aspetti essenziali del fenomeno totalitario. Ciascuno di loro ne ha evidenziati alcuni piuttosto di altri. Se messi assieme, gli spunti derivanti dalle loro opere di più stretta attinenza alla situazione politica e sociale del loro tempo, che copre il periodo cruciale della "Seconda Guerra dei Trent'anni" (1914-1945) e intravede le possibili eredità di quel trentennio così travolgente e sconvolgente sulla vita delle società future, è possibile ricavare una teoria esplicativa delle cause e conseguenze dell'esperienza totalitaria, nonché una complessiva interpretazione rivelatrice dei lati oscuri della modernità industriale di massa. Un esempio di letteratura che, mantenendo spesso una pregevole qualità artistica, si mostra anche capace di accompagnare, e in certi casi anticipare, la riflessione più squisitamente politologica e sociologica.

FASCISMI DI CARTA. LO SPETTRO DI HITLER E MUSSOLINI NELLA LETTERATURA FANTAPOLITICA ITALIANA E INTERNAZIONALE

Federico Trocini

Università degli Studi di Bergamo

La relazione intende ripercorrere alcune porzioni significative della straordinaria fortuna internazionale alla quale, a partire dalla seconda metà del Novecento, è andata incontro la cosiddetta "letteratura fantafascista", spiegandone ragioni, peculiarità e finalità politico-culturali.

BUDOWANIE TOŻSAMOŚCI W POLSKO-ŻYDOWSKIEJ LITERATURZE DZIECIĘCEJ. „BIBLIOTEKA PALESTYŃSKA DLA DZIECI” (1935–1939)

Agnieszka Karczewska

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Literatura polsko-żydowska była zjawiskiem, które rozwinęło się w okresie międzywojennym. Jej autorzy, należący do mniejszości żydowskiej II RP, poszukiwali sposobów wyrażenia swojej złożonej tożsamości. Szczególnym zjawiskiem w tamtym czasie była literatura dziecięca, która z jednej strony miała wartości typowe dla literatury dziecięcej, a z drugiej strony kształtowała tę złożoną tożsamość narodową. W wystąpieniu zostaną omówione wybrane problemy w literaturze dla dzieci, która powstała w ramach ruchu syjonistycznego. Teksty literackie dla dzieci stanowią wyjątkowe źródło do badania sposobów przekazywania idei ruchu odrodzenia narodowego. Wynika to z faktu, że młodzi czytelnicy mieli ograniczone postrzeganie życia społecznego. Poprzez teksty literackie, łączące funkcje estetyczne i wychowawcze, przekazywane im były trendy intelektualne w formie przystępnej i dostosowanej do ich rozumienia, co miało ich w przyszłości przygotować do funkcjonowania w społeczeństwie i świecie kultury. Palestyńska Biblioteka dla Dzieci składa się z 13 tomów, których celem było przedstawienie czytelnikom Palestyny (zgodnie z wizją ruchu ideologicznego, w ramach którego powstały). Kolejnym celem było wykorzystanie literatury do zaszczepienia młodemu pokoleniu poczucia wspólnoty, dumy z tradycji żydowskiej oraz marzenia o powrocie do Ziemi Izraela. Teksty te często przedstawiały wzorcowe postacie pionierów, odważnych dzieci i bohaterskiej młodzieży oraz podkreślały znaczenie pracy, solidarności i odpowiedzialności. Celem prezentacji będzie pokazanie, w jaki sposób seria ta, zachowując wartości zazwyczaj propagowane w literaturze dziecięcej, próbowała stworzyć więź między czytelnikami a nieznaną i obcą ojczyzną oraz uczestniczyła w procesie przekształcania tożsamości polskiej diaspory żydowskiej przed II wojną światową.